

Herbert J. Gans

Mire szolgálnak az érdemtelen szegények?

– avagy a legalsó osztály szerepe Amerikában*

A szegénységet – mint bármely más társadalmi jelenséget – elemezhetjük egyfelől az őt létrehozó és továbbörökítő *okok* mentén, de ha már kialakult, létezik, tanulmányozható következményei, ha úgy tetszik *funkciói* szerint is. E funkciók pozitívak is, negatívak is lehetnek, ez természetüktől, és az általuk érintett népességtől (és érintettségük módjától) egyaránt függ, valamint attól, hogy az egyik illetve a másik szempontból hogyan értékelik ezeket.

Mivel a szegénység kérdése Amerikában (csakúgy, mint más országokban) igencsak „átpolitizált”, okait illetően erősen különböznek a vélemények. A konzervatív nézeteket vallók úgy érvelnek, hogy a szegénység javarészt a szegények erkölcsi és intellektuális fogyatékoságaiban gyökerezik. Ennek azonban ellene mond az a tény, hogy a szegénység népességen belüli arányai aszerint módosulnak, hogy a gazdasági élet működése mennyire egészséges, mely változékonyság nem következhetne be, ha a szegénység csupán a szegények hibáinak következménye volna.

A szociológusok általában egyetértenek azzal a liberális¹ elkötelezettségű elemzéssel, amely az amerikai szegénységet alapvetően három okkal magyarázza.

1. A munkanélküliséggel, mely abból adódik, hogy a gazdaság nem képes valamennyi munkát kereső személynek a megélhetést lehetővé tévő munkát biztosítani;

2. a jóléti állami programok (ezek közé értve a munkaképtelenek vagy a munkát találni képtelenek munkanélküliségi biztosítását illetve segélyezését) elégtelenségével; valamint

3. az egyenlőtlenség mindazon gazdasági, politikai, faji és egyéb formáival, amelyek megnehezítik (ha ugyan lehetetlenné nem teszik) a szegények számára, hogy javítsanak gazdasági feltételeiken.

A szegénységnek nem kevés *negatív* funkciója (ha úgy tetszik, diszfunkciója) van. Ezek közül az alábbi elemzés szempontjából talán az a legfontosabb, hogy a szegények közül egyesek – még ha számuk csekély is

* E tanulmány a *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 1992-ben megjelenő „Szegénység”-különszáma részére fródott.

– törvénysértő cselekedetekre adhatják fejüket (lásd az „utcai bűnözés” számtalan formáját) vagy olyan viselkedésekre, amelyek eltérnek a közeposztály (a „fősodor”) normáitól. Hogy melyek ezek? Csak néhány példa: vannak, akik nem vállalnak munkát, fiatalkorúan – ráadásul a házasság kötelékén kívül – szülnék gyereket, segélyből élnek, drog- vagy alkoholfüggővé válnak. Mindezen viselkedésmódokat olybá tekintem, mint amelyek *szegénység-függők*, hiszen valamennyiük (akár jelen helyzetüket, akár történeti alakulásukat nézve) a szegénységhez kötődik, s csak ritkán található meg (ha egyáltalán vannak) nyomaik a nem szegény osztályok körében. Akár azt is mondhatnók: a szegénység megnyilvánulásai.²

Ennek ellenére, a bűnöző vagy deviáns szegényeket értéktelennek vagy *érdemtelennek* nyilvánítják, mert viselkedésüket erkölcsi hibáiknak tudják be. Vegyünk egy példát. Még ha a szegények azon törekvése, hogy munkát találjanak maguknak, azért vall is kudarcot, mert hiány van a megfelelő munkalehetőségekben, lustasággal, munkakerüléssel szokás vádolni őket, s ennek alapján érdemtelennek ítéltetnek. Vagy egy másik példa: a szegénységben élő fiatal nők nem ritkán úgy döntenek, hogy nem házasodnak össze gyermekük apjával, egyszerűen azért, mert tudják, hogy az, állástalan lévén, úgysem tudná eltartani őket. Nos, e nőknek (és férfiaknak) azzal a váddal kell szembenézniük, hogy megsértik a konvencionális szexuális és családi normákat, amiből megint csak az következik, hogy érdemtelenek.

Valójában, a szegények viselkedését – csakúgy, mint e viselkedés kiváltó okait – jobbra csak morális megítélés tárgyává teszik, anélkül, hogy megkísérelnék tapasztalatilag is „megérteni”. Ráadásul: ha egyszer azt, aki szegény, érdemtelennek minősítették, ettől fogva úgy gondolkodnak felőle, mint aki nem érdemli meg azt a közegélyt, amely összegében elég nagy, folyósításában elég hosszantartó lehet ahhoz, hogy az ember kilábaljon a szegénységből. Amerikában az „érdemtelen szegények” érdekében meghirdetett programok gyakran nem vezetnek többre, mint hogy szegénységüket tartósítsák, életfeltételeiken rontsanak, önbizalmukat aláássák.

Hogy a szegények erkölcsi tulajdonságaik alapján osztályokba sorolhatóak, igencsak régi gondolat. Cicero az *egentes* illetve a *perditi* csoportját már-már mint bűnöző kategóriát írja le (Brunt, 1971). A 16. század közepétől bonyolult szegénytörvényeket dolgoztak ki, amelyek igyekeztek különbséget tenni a munkaképtelen, a beteg és a „nemtörődöm” szegények között (ez utóbbi kategóriába sorolva, sok mindenki más mellett a csavargókat, koldusokat, szajhákat, felforgató elemeket). Az „érdemtelen” minősítés alkalmazása legalább a 17. századig megy vissza, s Angliában az új szegénytörvény bevezetésének idején, 1830 körül, rendszeressé válik.

Amerikában az „érdemtelen szegény” kifejezés használata nem volt általános. Helyette egy sor konkrétabb kifejezés született, amelyek úgy léptek egymás nyomdokába, ahogy a divat és a körülmények váltották egymást. Vegyük sorra őket – „koldusok”, „szegények”, „a veszélyes osztály”, „gyülelévész”, „sodródó” vagy „kóbor” népszerűség – javarészt Európá-

tól kölcsönzött elnevezések. Persze Amerika is megteremtette a maga címkéit, köztük legutóbb a „legalsó” – ha tetszik, társadalom alatti – „osztály”, az *underclass* kategóriáját.

A „legalsó osztály” manapság közismert címkéjét először Gunnar Myrdal,³ a társadalomgazdaságtan svéd tudósa alkalmazta az USA-ról szóló *Challenge to Affluence* című könyvében (Myrdal, 1962). Ebben egy, alapvetően ökonómiai szemléletű definíciót dolgozott ki, amely azokat a munkanélküli, alul-foglalkoztatott vagy foglalkoztathatatlan(nak ítélt) személyeket írja le, akik kiszorultak a manapság „posztindusztriálisnak” nevezett gazdaságból. Myrdal felfogását aztán W. J. Wilson szociológiai definíciója fejlesztette tovább, mely szerint a gazdaság vérkeringéséből kiszorítottak területileg is együvé sodródnak, társadalmilag elszigetelődnek, így aztán híjával vannak a „felettük lévő” társadalommal és gazdagsággal való szükséges kapcsolatoknak (Wilson, 1987).

Újságírók és konzervatív beállítottságú tudósok persze más meghatározást adnak a „legalul lévőkre”. Ez a meghatározás a bűnöző vagy deviáns viselkedésű szegényeket sorolja ide. Ebből következően e meghatározást gyakran mint a *viselkedésjegyekre* alapuló meghatározást tartják számon.⁴

Az érdemtelen szegény legfrissebb angol, amerikai szinonimájává így a viselkedésjegyei alapján definiált *underclass* vált. Alkalmazása egyre szélesebb körben terjed az USA-ban, s ez jelzi: az „érdemtelen szegény” fogalma mit sem veszített az évszázadok során kialakult népszerűségéből.

E fogalmat egyebek között az teszi vonzóvá még ma is, hogy egy sor *pozitív funkció* köthető hozzá: ha a szegényeket úgy állíthatjuk be, hogy érdemtelenek, ennek megvannak a pozitív hozadécai a náluk jobb helyzetűek számára.⁵ E funkciók egy része mindenki számára előnyös, aki nem szegény, nagyobb részük azonban csak ez utóbbiak bizonyos csoportjai illetve az elit (vagy legalábbis a „fősodorba” tartozó) intézmények és érdekcsoportok számára az.⁶

A „funkció” (illetőleg az „empirikusan megfigyelhető következmény”) fogalmát R. K. Merton klasszikus elméleti sémájából kölcsönöztem, bár én elsősorban azokkal a funkciókkal foglalkozom, amelyek a társadalmi rendszer különböző tagjai vagy szektorai számára hasznosak, nem pedig – ahogyan Merton tette – azokkal, amelyek a rendszerre magára nézve tűnnek hasznosnak. Elemzésemben olyan funkciókra összpontosítok, amelyek a mertoni fogalomrendszerben *látensnek* minősülnek, amelyek tehát tudatosíthatatlanok és/vagy szándékolatlanok, jóllehet ehhez hozzá kívánkozik, hogy az érdemtelen fogalmát akkor is megtartanák, ha egyszer e funkciók széles körben felismertté válnának. A funkciók, végtére is, nem azonosak az okokkal. Továbbá: a pozitív funkciók haszonnal járnak, és az emberek nem szívesen mondanak le valamiről, ami hasznot hoz nekik, még akkor sem, ha ez nyilvánvalóvá válik.⁷

Jelen tanulmány – bár önmagában megálló egész –, úgy is olvasható, mint annak az 1972-ben írt tanulmányomnak a folytatása, amelyben a szegénység pozitív funkcióit önmagukban véve vizsgáltam (Gans, 1972).⁸

Az érdemtelen szegények funkciói

Az alábbi elemzés 15 gazdasági, szociális, érzelmi, kulturális, vallásos és politikai funkciót (vagy funkció-együttest) vesz sorra, amelyeknek a jobb-módúak által érdemtelennek minősített és akként kezelt szegények – szándékkal vagy anélkül – megfelelnek.

Az érdemtelen szegények⁹ *első*, hagyományos funkciója az, hogy ők alkotják a munkaerőnek azt a „tartalékseregét”, amely elég magasán képes tartani a munkanélküliségi arányokat ahhoz, hogy a keresetek alacsonyan maradjanak. Mivel Amerikában a munkanélküliségi arányok a szegények, és különösen a néger szegények között igen magasak, az érdemes szegények önmagukban elegenden vannak ehhez. Mindazonáltal az aktuális szövetségi program, amely azt célozza, hogy a segélyezetteket munkakényszer (*workfare*) révén munkába állítsa, őket is e tartaléksereg tagjaivá teheti, amint alulfizetett munkájuk arra használható, hogy kiszorítsa a magasabb bérért foglalkoztatottakat.

Másodjára: a legtöbb érdemtelen szegény manapság egészen más gazdasági funkciót is ellát. Mivel nincs papírjuk megfelelő képzettségről, vagy úgy gondolják róluk, hogy nem rendelkeznek a megfelelő habitusokkal (pl. pontosság vagy munkaerkölcs), eleve nem kínálnak nekik munkaalkalmat, s tényszerűen kizárják őket a munka piacáról (Kirschenman és Neckerman, 1991). Ezzel összhangban a kormányzat nem munkanélküliként számol velük, ami azzal jár, hogy a munkanélküliségi ráta alacsonyabbnak, a gazdaság „egészségesebbnek” tűnik fel, mint amilyen valójában.¹⁰

Ha már egyszer száműzettek a munkaerőpiacról, az érdemtelen szegények helyettesíthetők az újonnan bevándorlókkal, akik általában vállalkoznak arra, hogy hosszabb munkaidőben, alacsonyabb bérért dolgozzanak, mint a bennszülött amerikaiak, s akiket rá lehet bírni (olykor maguktól ajánlkoznak erre), hogy szerződéses alkalmaztatáson kívül, az informális gazdaság szférájában vállaljanak munkát, ahol nincs hivatalosan nyilvántartott munkaidő, bér, nyereség.

Harmadjára: az érdemtelen szegények közvetlen gazdasági funkciókat is ellátnak, mivel segítenek kielégíteni az illegális, mégis keresett javak iránti keresletet, még a közép- és felső osztályok körében is. A 20-as, 30-as években az érdemtelen szegények segítették sörrel, borral, pálinkával ellátni a szesztilalom Amerikáját. Manapság, jóllehet úgy becsülik, hogy az illegális drogok 80%-át fehéreknek adják el, akik túlnyomó többsége nem szegény (Harris, 1990), a kábítószer-kereskedelem rizikóval járó és alja melóit a néger és spanyol-amerikai szegények végzik (valamint a volt bűnözők, akik más munkához nem tudnak jutni, illetve a kispénzű drogosok, akiket pénz helyett kábítószerrel lehet fizetni).¹¹

Negyedszer, az érdemtelen szegények közvetett módon munkaalkalmat teremtenek a középosztály számára. Mivel az érdemtelen szegényekről úgy gondolják, hogy szocializációjuk elégtelen, hogy veszélyesek vagy valamiképpen nemkívánatosak, vagy társadalmilag elfogadható viselkedésre kell őket átképezni, vagy el kell különíteni őket a társadalom érdemtel-

jesebb csoportjaitól. Mindeme tevékenységeket különböző szakképzett dolgozók végzik, közöttük sok értelmiségi. Ily módon az érdemtelen szegények hozzájárulnak ahhoz, hogy akadjon munkalehetőség szociális munkások, pszichológusok, viselkedésmódosító szakértők, rendőrök, bírók, börtönőrök számára – sőt még társadalomtudósok számára is, akik kutatásokat végeznek a „legalul lévők” körében.¹²

Az érdemtelen szegények egy sor egyéb, a társadalmi struktúrát formáló funkciót is ellátnak, azokat szolgálva ezzel, akik haszonélvezői a jelenlegi strukturális berendezkedésnek. Említsük *ötödiknek* azt, hogy az érdemtelen szegények már csak létezésükkel is igazolják az intézményi status quót. Amilyen mértékben a szegények gyerekeit úgy tartják számon, mint akik taníthatatlanok, olyan mértékben válhat mellőzhetővé, hogy a lepusztult körzetek általános iskoláira is kiterjesszék a reformokat – illetőleg, hogy egyáltalán pénzt költsenek rájuk. Jóllehet véget nem érő viták folynak arról, hogy mit is kellene tenni az elszegényedett körzetek általános iskoláinak felzárkóztatására, a végeredmény mindig az, hogy édeskevés történik. Hasonlóképpen, a szegényeknek szánt egyéb közszolgáltatásokat – például a szociális lakásépítést vagy a segélyezést – sem igazán látszik szükségesnek jobbitani, hiszen e rendszerek kudarcra mindig megmagyarázható azzal, hogy az érintettek nem tartják karban a lakásukat, nem hajlandók kereső tevékenységbe fogni.¹³

Hatodik, és talán még fontosabb mozzanat: az érdemtelen szegények legitimálják az osztály-hierarchiát. Ha úgy vesszük, hogy a legalul lévők definíciószerűen érdemtelenek, s fölöttük mindenki érdemes, ezzel morális éthoszt adunk az osztálytagozódásnak, s ez segít igazolni a hierarchikus elrendeződést. Tegyük hozzá: az érdemtelen szegények akár érdemes szegénnyé is avanszálhatnak, így akár feljebb is léphetnek ebben a hierarchiában, mindössze csak hajlandónak kell mutatkozniaik elfogadni a rosszul fizetett, presztízs nélküli munkákat és munkaposztokat.

Hetedszer: az érdemtelen szegények fontos szerepet töltenek be a társadalmi normák fenntartásában. Durkheim volt az, aki először világított rá, milyen fontos szerepe van a bűnözésnek a törvényisztelő magatartás meghatározásában és értékkel felruházásában (Erikson, 1966). Ugyanezen logika szerint, ha a szegényeket pusztán annak okán, hogy nem képesek eleget tenni mindazon normáknak, melyeket az amerikai életforma szentesített fundamentumainak tekintünk, érdemtelennek minősíthetjük (Sawhill, 1989). Azok, akik megfelelnek e normáknak, felhasználhatják az érdemtelen szegényeket arra, hogy explicit formában kiálljanak e normák mellett, s újból meg újból kiharcolják azok társadalmi elismerését és megerősítését. Ha az érdemtelen szegények lustasággal vádolhatóak, közvetetten segítenek igazolni a munka éthoszt; ha csak a csonka család juthat jóléti segélyhez, ez megerősíti a teljes család polgári ideáljának legitimitását.¹⁴ A 60-as években a szegénység-függő deviancia felmutatása olykor bírálni segítette a „középosztályi erkölcsiség” kulturális korlátoltságát (és ennek gazdasági feltételekhez kötöttségét); a 80-as évek óta a deviancia ismét az amerikai kultúra középosztályi értékeinek egyetemessége mellett felhasznált érvvé vált.

Két teljesen különböző séma látszik vezérelni a „fősodor” normái és a szegényektől elvárt követelmények közötti viszonyt. Egyfelől azt tapasztaljuk, hogy amikor a középosztályban felerősödik a szorongás tagjainak viselkedését s az azt vezérlő normákat illetően, szigorodik a szegényekkel szemben „érdemtelenységük” okán alkalmazott büntetés, amiért nem gyakorolják a vonatkozó középosztályi erényeket. Így például, amikor a középosztálybeli szülőket nyugtalanítani kezdte gyermekeik kamaszkori szexualitásának intenzívebbé válása, egyszercsak elsőrendűen fontos társadalmi problémává lépett elő a fiatalok szegények körében jelentkező terhességek kérdése – annak ellenére, hogy a serdülőkori terhességek gyakorisága az elmúlt húsz évben egyre csökkent. Amikor a középosztályban kétségek kezdenek támadni a terhességmegszakítás kívánatosságát illetően, megakadályozhatják, hogy a szegények élhessenek vele; a szegények magzatai hirtelen éppen attól minősülnek különösen érdemdúsak, hogy a velük viselős anyák – úgymond – érdemtelenek. Amerika történelme során a kormányzat jószerevével csak akkor fordított figyelmet a kábítószer-problémára, amikor az a középosztályból kezdte szedni áldozatait, bár a büntetés – régen is, ma is – főleg csak a szegényeket sújtja.

Másrészt az érdemtelen szegényekre azoknak a normáknak a fenntartásához van szükség, amelyeket maga a középosztály már csak vonakodva gyakorol, amelyektől elfordulóban van. Így, ha gyengül a közmegegyezés a tekintetben, hogy hogyan kell felnevelni a gyermekeket, hogy mennyire fontos a jól vezetett háztartás, vagy mik is a középosztályi nukleáris család életvezetéséhez kötődő jegyek, a segélyezettektől elvárható, hogy szorgosan hódoljanak e gyakorlatoknak. Ha a szociális intézmények munkatársai netán úgy érzik, a segélyezettek elmulasztják követni iránymutatásait, megbüntethetik őket. Ha az anya segélyből él, kényszeríteni lehet, hogy háztartás-vezetés kurzusokra járjon, s ha a szociális munkás úgy ítéli meg, hogy e szokásai alapján a gyermek vétkes elhanyagolásának bűnébe esik, a gyereket elvehetik tőle, és gondozás alá helyezhetik.

Általánosabban szólva, az olyan tradicionális normák elkötelezetteinek, mint a takarékoság, a monogám család, a jövőre-orientáltság és a kielégülések elhalasztásának képessége, valamint azoknak az intézményeknek, hivataloknak, amelyeknek anyagi vagy erkölcsi érdeke fűződik e normákhoz, szükségük van megvádolható emberekre. Olyanokra, akiket azzal lehet vádolni, hogy szórják a pénzt, jobbra-balra félrelépnek, szétesettek és jelenre-orientáltak, s akiket aztán érdemtelennek lehet minősíteni.

Hogy a szegények vajon ténylegesen ilyen elmarasztalható módon viselkednek-e, az már mindegy is, ha egyszer ez elképzelhető (és érdemtelenre minősítésük révén elképzelhető) róluk. Igazság szerint az esetek túlnyomó többségében túlnyomó többségük nem hágja át az alapvető normákat; így például a segélyezettek körében a jövedelem-kimutatással csalók aránya lényegesen alacsonyabb, mint a tisztas adófizetők körében. Ráadásul kutatások sora mutatta ki, hogy a szegények – köztük a segélyezettek – ugyanúgy szeretnének dolgozni, mint bárki más; hogy korlátozzák születendő gyermekeik számát; hogy kertvárosi lakást remélnék,

azaz általában ugyanaz az „amerikai álmom” vezérli őket, mint honfitársaik többségét. Ha a többiektől elütően viselkednek, ebbe a szegénység kényszeríti bele őket, nem a normák elvetése.

Nyolcadszor: az érdemtelen szegények olyan szocio-emocionális és politikai „átviteli” funkciót töltenek be, amelynek a politikai elit közvetett hasznélvezője. Az érdemtelen szegények automatikusan mindig kéznél vannak, ha a „népharag” és közmegítélés számára céltábla szükségeltetik. A harag a személytelen struktúrákról vagy a személyesen felelős hatalmakról áttelepíthető a cáfoláshoz erőtlen áldozatokra. Sok amerikai indulatba jön, ha koldust vagy hajléktalan csavargót lát, de nem hozza indulatba a gazdaság működése vagy a hatalmi elit, amelynek pedig része van e szociális problémák, jelenségek létrejöttében. A harag átvitele a hatalomból kisemmizettekre védi ettől a hatalmasokat. Mivel közvetett felelősségük a hajléktalanság és a koldulás létrejöttének okaiban szinte láthatatlan marad, nem nehezedik rájuk nyomás, hogy foglalkozzanak azok okaival, s tegyenek már többet megoldásukért. Ugyanez az indulat-átvitel a „rendszert” is védelmezi, s azokat az embereket is, akik nem tudják vagy nem akarják megkérdőjelezni a rendszert – azaz: azt a társadalmi berendezkedést, amelyben élnek.

Az érdemtelen szegényekre általában is kivetíthető a társadalmi berendezkedéssel való elégedetlenség. A „csalárd segélyezett” figurája, aki tetemes összegű jóléti segélyt összeszedve fényűzően él, s esze ágában sincs dolgozni, igen erős érzelmi hatású kép, amely újra és újra felbukkan az amerikai emberek fejében, különösen a nehéz gazdasági időszakokban. Maga Ronald Reagan is gyakran élt a Cadillacen furikázó „jóléti nacscsága” kortesfogásával. A jóléti segélyek mellett fényűzően élő csaló fantomképét a tények nehezen tudják elhomályosítani, mivel ez a kép segít a munkájukkal vagy keresetükkel elégedetlen embereknek elégedetlenségüket a szegényekre kivetíteni.

Egy másik változat a házastárs nélkül élő anyák és munka nélkül otthon lézengő élettársuk képét villantja fel, akik napjuk nagy részét szeretkezéssel vagy egyéb örömök hajszolásával töltik; ez is kapóra jöhet a nem-szegényeknek szexuális életükkel, munkájukkal, adójuk nagyságával és minden egyébvel kapcsolatos elégedetlenségük indulat-átviteléhez.

Kilencedszer: az érdemtelen szegényeknek szerep jut a szórakoztatóipar és a kultúra termékeinek létrehozásában is. A gyilkosságokon és egyéb bűncselekményeken csemegéző, véget nem érő televíziós riportok (amelyeknek főszereplői többnyire a szegények) a média fogyasztóközönségét nemcsak az élet non-fiction drámáival látják el, hanem egyben emlékeztetik az emberölésre és más törvényen kívüli cselekedetekre vonatkozó normákra is.

A hidegháborús korszak megszűntével az akciófilmek és -regények negatív figuráját megtestesítő szovjet kémet felváltotta e szerepben a kábítószerező vagy gengszterbanda elvetemült főnöke. A fikció műfajának érdemtelen szegényekből verbuválódó elvetemült, ám a történet végén legyőzött főszereplői a tömegkultúra fogyasztói számára szórakoztató, kel-

lemes feszültséget kínáló és a valóság gondjait feledtető pótszer-funkciót nyújtanak.

Tizediknek említhetjük, hogy ugyanaz a puritán és kálvinista vallásos ideológia, amely segített legitimálni az amerikaiak szemében az érdemtelen szegényekről kialakított képet, ugyanakkor különféle funkciókat hozott létre azok számára, akik e szegény néposztályokat a jótékonyosság jótéteményeiben részeltetik: közéleti személyiségek, papok, egyháztanácsi tagok, vallási illetőleg nem-egyházi önkéntes szolgálatot teljesítők és mások számára. A jótékony célú voluntör-munka fontos tevékenység a középosztályi Amerikában, és bár érdemtelen szegények nélkül is működne, hogy ezek kliensként „rendelkezésre állanak”, nem elhanyagolható szempont.

A jótékonyosság gyakorlása az egyházaknak külön járulékos intézményi szerepet juttat, akárcsak – bizonyos mértékig – a „felső tízezernek” is, amely esetenként jótékonybálokat és vacsorákat szervez a hajléktalanok vagy az AIDS-esek javára, nemkülönben az érdemes szegények támogatására is. Ezen túlmenően, az érdemtelen szegényeknél fennáll megmentésük vagy megtérítésük eshetősége, ami további vallásos vagy világi kielégüléseket nyújthat a jótékonybálokatban résztvevőknek. Az amerikai keresztény egyházak a vallásos érzület önmagában fellelt jutalmán kívül mindig is felkínálták az egyházközségen belüli karrier lehetőségét – cserébe a boldogtalanok lelkének megmentéséért.

Mindezekhez tegyük hozzá, hogy az érdemtelen szegények létének bizonyos politikai funkciói is vannak, részint a baloldal, de inkább és főleg a jobboldal számára. *Tizenegyedikként* említsük tehát azt a funkciót, hogy a baloldal részben azért képes az USA-ban fennmaradni, mert a szegények ügyének szószólója, s harcol az érdemtelen bélyege ellen. Azt is mondhatnánk: voltaképp egyedül képviseli azt az álláspontot, hogy inkább gazdasági segítségre, mint morális jobbitásra van szükségük.¹⁵ *Tizenkettedikként* pedig azt, hogy mivel az érdemtelen szegények nem képviselnek politikai erőt, a jobboldal könnyűszerrel képes felhasználni őket, különösen a jelen időszakban, amikor a domináns politikai szemlélet az „áldozatok” jogát hangsúlyozza a „bűnösökével” szemben, hogy igazolást keressen a polgári szabadságjogok gyakori megsértésére, amelyre elsősorban az érdemtelen szegényekkel valamint azokkal szemben kerül sor, akiket – még ha nem sülyedtek is szegénysorba – a politikai hatalom aktuális birtokosai hajlanak érdemtelennek minősíteni.

Tizenhárom: Az érdemtelen szegények ürügyet szolgáltatnak a jóléti állam ellen intézett támadásokra. A *Harc a Szegénység Ellen mozgalom (War on Poverty)* azért vallott kudarcot, legalábbis Charles Murray (1984) szerint, mert – mint állítja – növelte az érdemtelen szegények számát. Megfordítva, a liberálisok azzal érvelhetnek a jóléti állam mellett, hogy az csökkenti az érdemtelen szegények számát.

Tizennégy: az érdemtelen szegények tálcán kínálkoznak, hogy őket tegyék bűnbakjaivá az ország politikai konfliktusainak, s azoknak a folyamatoknak is, amelyek során változatos módokon rekesztik ki őket a politikai folyamatokból. Ez azzal a haszonnal jár, hogy a politika könnyeb-

ben szegődhet partneréül más – értsd: mérsékeltbb, konzervatív beállítottságú – választói érdekeknek, és általában könnyebben lehet centrista beállítottságú, mint ha folyvást figyelembe kellene vennie a szegények munkalehetőségekre, jobb lakásra s ehhez hasonlókra vonatkozó igényeit.

Ráadásul, a szegények mellett szót emelő liberális vagy baloldali színvonalú jelöltek mindig megtámadhatók azon a címen, hogy az érdemtelen szegények pártját fogják, s ily módon politikai vezetős szerepre való alkalmasságuk legitimitása kétségbe vonható. S mivel az érdemtelennek minősített szegények politikai legitimitása is kétségbe vonható, ez is csak azt biztosítja, hogy a politikai rendszer – kirekesztésük révén – jobban tudjon alkalmazkodni más, konzervatívabb körök elvárásaihoz.

A republikánusok régóta érvelnek azzal, hogy a Demokrata Párt illetve annak liberális személyiségei túlságosan is elnézőek az „utcai bűnözéssel” szemben, melynek szereplői elsősorban a segélyezettek, azaz az érdemtelen szegények. Ennek az érvelésmódnak sikerült is a „liberális” szóhoz egészen negatív hangulattartalmakat párosítania. S mivel az „utcai bűnözés” javarészt a színesbőrű szegények műve, a rá való hivatkozás a választási harcokban suba alatt egyenértékese lehet a faji előítéletekkel való játszadozásnak.

Végül, *tizenötödiknek*: a szegények lepusztult lakókörzeteire is rá lehet ütni a bélyeget – „osztályon aluli körzet” –, s ez elegendő oknak látszik arra, hogy e körzetek más célokra kisajátíthatónak tűnjenek. A rendőrség úgy dönthet, hogy itt engedi szabadjára a más körzetekből kiszorított kábítószer-kereskedelmet; a városháza hivatalnokai itt jelölhetnek tanyát a hajléktalanoknak, az elmebetegeknek, az elvonó-intézeteknek, szemételepeknek, amelyekből a jobb népek lakta körzetek nem kérnek.

De az ellenkező folyamattal is találkozhatunk. A lepusztult körzeteket kisajátíthatja a város, és a magasabb státusú és jövedelmű lakosok illetve tevékenységeik rendelkezésére bocsáthatja, arra hivatkozva, hogy szegény lakónépességük túl sok anyagi és egyéb költséget emészt fel a város növekedésének és fejlődésének terhére. A 60-as években ezeket a körzeteket hivatalosan slummá nyilvánították, majd szanálták; lakosaikat elköltöztették onnan, az épületeket lerombolták, hogy luxuslakásokat és reprezentatív irodákat, bevásárlóközpontokat, szanatóriumokat, iskolákat stb. emeljenek a helyükön (Gans, 1991, 12. fejezet). Vagyis az érdemtelen szegények arra is jók, hogy másra felhasználható területeket biztosítsanak a városfejlesztés számára.

Stratégiai következmények

Tizenötöt mutattam be az érdemtelen szegények által betöltött fontosabb funkciók közül, s ennyi talán elegendő megerősíteni azt a nézetemet, hogy mind az érdemtelen szegénység eszméje, mind pedig azok a stigmák, amelyeket az ekként megbélyegzett szegényekre aggatnak, javarészt azért

maradhatnak fenn, mert így vagy úgy hasznára válnak a szerencsésebb helyzetűeknek.

Elemzésemnek semmiképpen nem az a végkicsengése, hogy az érdemtelenység olyan kategória, amelytől nem lehet (s főleg: nem kellene) megszabadulnunk. Hogy virulens marad-e, azt az fogja meghatározni, mi történik Amerikában a szegénységgel, a szegénység kezelésével. Végtére is ez a bélyeg alig egyéb, mint a szegénység-függő bűnözésre és deviáns viselkedésre adott válaszreakció. Ha fogyatkozik a szegénység, fogyatkozni fog a vele összefüggő bűnözés és deviancia is, s akkor feltehetően mind kevesebb szegényt minősítenek majd érdemtelennek. Ha fenyegetőbbé válik a szegénység, fenyegetőbb lesz a vele összefüggő bűnözés és deviancia, valamint az érdemtelen szegényektől való félelem és szorongás is.

Az, hogy az érdemtelen szegényeknek megvannak a maguk funkciói, önmagában sem a szegénységet, sem az érdemteleniséget nem örökítheti tovább, hiszen – mint azt már dolgozatom elején megjegyeztem – a funkciók nem azonosak az okokkal. Így például, ha megnő a munkaerő iránti szükséglet, ahogyan az a II. világháborús hadigazdasági fellendülés idején is történt, a szegényeket egyszerűen nem fogják majd kirekeszteni – érdemtelen mivoltukra hivatkozva – a munkaerő piacáról. Más oldalról: ha kevesebb szegény minősül majd érdemtelennek, a társadalomkutatók is kevesebb alapítványi pénzt kapnak majd a „legalsó osztály” kutatására.

No persze, az intézmények akkor is megpróbálkoznak a túléléssel, ha egyszer funkcióikat, s így létezésük értelmét, létjogosultságát elveszíteték. Gondoljunk csak arra, hogy a katonai-ipari szervezetek – az Egyesült Államokban csakúgy, mint Szovjet-országra – saját jövőjüket biztosítandó, kemény küzdelmet folytatnak a hidegháborús készültség fenntartásáért, de ne feledkezzünk meg arról sem, hogy közben ezek a szervezetek a nemzetgazdaság számára is munkahelyeket biztosítanak. Ugyanígy, egy sor olyan intézmény és érdekcsoport, amely hasznot húz az érdemtelenység létezéséből vagy az érdemteleneknek nyújtott „szolgáltatásokból”, fenntartani igyekszik majd az érdemteleniséget mint „értelmes” kategóriát, a hozzá kapcsolódó valamennyi stigmával, de ezt csak akkor tehetik meg, ha egyéb funkciókat is betöltenek, ha egyéb célok szolgálatában is állanak. Így hát feltehető, hogy a rendőrség, és különösen a börtönök, amelyek igazán nem lehetnek meg bűnözés és bűnözők nélkül, bizonyára találnának maguknak más feladatot, ha a szegénység-függő bűnözés mértéke drasztikusan csökkenne.

Hogy az „érdemtelen” jelző osztogatásának mint gyakorlatnak fenn kell-e maradnia, ez normatív kérdés, amelyre én, a magam részéről, egyértelmű „nem”-mel válaszolok. Az igazat megvallva, jelen tanulmány éppen annak tisztázásához szeretne hozzájárulni, mennyire alkalmas a funkcionális elemzés arra, hogy olyan új stratégiai elképzeléseket dolgozzon ki, amelyek képesek mind az „érdemteleniséget”, mind a szegénységet felszámolni.

Természetesen minden embernek joga van ahhoz, hogy ítéletet alkosson embertársai felől. De ez a jog nem terjedhet odáig, hogy emberek

nagylétszámú együttesére mint egységes csoportra süsse rá valamely morális vétség bélyegét. Még ha megalapozottan lehetne is érvelni amellett, hogy sok ember érdemtelen, e minősítésnek (s az ekként megbélyegzett emberek eloszlásának) át kellene fognia a társadalmi-gazdasági hierarchia egészét, vagyis az amerikaiaknak a munkásosztályban, a középosztályban és a társadalom felső rétegeiben is meg kellene találniuk az érdemteleneket.

Ugyancsak változtatni kellene a devianciáról alkotott amerikai elképzeléseken. E fogalomban nálunk – mint más országokban is – összemésődnek azok az emberek, akik csak „mások”, azokkal, akik társadalmilag kártékonyak. Gyermekeket a házasság kötelékén kívül világrahozni és felnevelni messzi múltba visszanyúló gyakorlat a szegény néposztályok körében, mivel ez a szegénységhez igazodó gyakorlat. Nem igaz viszont, hogy önmagában kártékony lenne. Ugyanakkor az alkoholizmus például – amely ugyancsak a szegénység létformájához kötődő gyakorlat – *valóban* káros. Talán felesleges is tételezen kimondani, a kriminalitás legutóbb formája úgyszintén valóban kártékony, de a meg- és elítélésnek *minden* bűnözőre ki kellene terjednie, függetlenül magasabb vagy alsóbb osztályból való származásuktól. Manapság az amerikaiak többsége – és a bíróságok is – a fehérgalléros és felsőbb-osztályi bűnözést engedékenyebben ítéli meg, mint a szegények által elkövetett bűncselekményeket. Az erre felhozott köz-ideológia azzal érvel, hogy az érdemtelen szegények „utcai bűnözése” erőszakos bűncselekményekbe torkollik, amelyek sebesüléssel és halállal járnak. Ám a fehérgalléros rétegek és a nagy szervezetek elkövette bűnözés is sebeket oszt és életet követel.

1972-ben írt tanulmányom a követendő stratégiára vonatkozó javaslatokat tartalmazott, a jelenlegi nemkülönben. A korábbi tanulmány funkcionális alternatívák (megintcsak Mertontól kölcsönzött fogalom) kidolgozására tett javaslatokat, amelyek a szegények által betöltött funkciók helyébe léphetnének. De bármily jelentősek legyenek is e mertoni fogalom analitikus és metaforikus erényei, kevésnek bizonyulnak ahhoz, hogy új csoportok számára új funkciókat jelöljünk ki, és senki nem fog önként átvállalni alacsony társadalmi státushoz avagy az érdemtelenesség stigmájához kötődő funkciókat.

1972-ben felvettem azt a gondolatot, hogy érdemben mindaddig semmi nem fog megváltozni, amíg a szegénység el nem veszíti a jobb helyzetűek számára betöltött funkcióit, vagy amíg a szegények nem tesznek szert annyi erőre és hatalomra, hogy megváltoztathassák a társadalom rétegszerkezetét. Az azóta eltelt idő során a szegénység veszített a nem-szegények számára hasznos funkcióiból, de főleg csak Észak-Kelet és Közép-Nyugat előregedetebb városaiban. S helyett, hogy az ország fokozta volna a szegénység ellen tett erőfeszítéseit, csak annyi történt, hogy az érintett emberek kijebbb költöztek e városokból – és messzebb a szegényektől –, magukkal víve a város erőteljesebb gazdasági tevékenységeit.

E stratégiák egyike sem kívánt a közvetlen gyakorlatiaság igényével fellépni, de ma, 20 évvel később, két, kicsit talán gyakorlatiasabb és jóval szerényebb stratégia követendőnek látszik. Az egyik, hogy a tudósoknak,

íróknak, újságíróknak rendszerezett erőfeszítéseket kellene tenniük annak érdekében, hogy ízekre szedjék, s megfosszák legitimitásától az „érdemtelen szegénység” eszméjét, s hogy megmutassák: 1. a szegények körében tapasztalt bűnöző- és deviáns magatartás javarészt szegénység-függő, s így a szegénység elhalásával maga is elhal(na); 2. az ilyen magatartások, cselekmények gyakorisága lényegesen kisebb, mint ahogy azt közkeletűen elképzelik; 3. a szegénység-függő viselkedést deviánsná nem maga a viselkedés, hanem megítélésének módja teszi; 4. a deviánság nem feltétlenül kártékony – csak azért minősítik annak, mert eltér az uralkodó normáktól; 5. az „érdemtelen” mint címke jórészt csak azért tud fennmaradni, mert funkcióinak pozitív hozadéka van a nem-szegények számára. Az érdemtelen szociálisan megépített fogalom, melyet a társadalom egyes csoportjai mások kárára alkotnak meg. Mint minden társadalmi konstrukció, a szó közvetlen és átvitt értelmében egyaránt lebontható.

Az efféle politikai-kulturális erőfeszítések – ha egyáltalán azok – csak hosszú távon lehetnek hatékonyak. Próbát tenni mégis érdemes. Nemcsak azért, mert az érdemtelen mint eszme igazságtalan, hanem azért is, mert egyike a szegénység felszámolását gátló legjelentősebb kulturális és politikai akadályoknak. Bár a szegénység felszámolására tett politikai erőfeszítések széleskörűek – mondhatni: általánosak –, annak, hogy egy-egy programból netán néhány „érdemtelen” is hasznot húzhat, már a gondolata is idegessé teszi a választott tisztségviselőket, s így drasztikusan csökkenti a program elfogadásának politikai esélyeit.

Sajnos, az egyik akadály, amely útjában áll annak, hogy ezt a kategóriát megfosszuk érdemtelen legitimitásától, az éppen a nem-szegények számára való funkcionalitása. Nem egy intézmény, mely arra szolgál, hogy az érdemtelen szegényekkel foglalkozzék, nyilván ellenérdekelt a delegitimációban. Egy gazdaság, amely a munkanélküliség problémájával küszködik, nem érdekelt abban, hogy végét vesse bizonyos számú szegény munkaerőpiacról való kirekesztettségének. Befolyásos politikusok és állampolgárok ellenezhetik azt a gondolatot, hogy a szegényeknek több beleszólásuk, nagyobb szerepük legyen a politika alakításában, s már azal is tevőlegesen szembefordulnak, hogy a szegényeket fölvegyék a választói listákra (Piven és Cloward, 1988).

A másik stratégiai megközelítés egy olyan szegénység-ellenes politika kidolgozásából állana, amely – legalábbis kezdetben – azt a célt tűzné ki, hogy úgy harcoljon a szegénység ellen, hogy abból a nem-szegényeknek is valami hasznuk származzék, s amely lehetőség szerint korlátozná vagy teljesen kiküszöbölné az olyan programokat, amelyek azon a címen támadhatók, hogy az érdemteleneket támogatják. Egy ilyen javaslat furcsának tűnhet az európaiak számára, akiknél a szegénységet (s magát az „érdemtelen” fogalmat is) javarészt száműzték a második világháború utáni gazdasági jólét évtizedei. De Amerikában mindig hiányoztak a szocialista mozgalmak és azok a munkáspártok, amelyek az európai jóléti államokban a szegénység elleni küzdelem élharcosai voltak.

A szükségelt szegénység-ellenes politika olyan *univerzális* programokra

helyezné a hangsúlyt, amelyek mindenkin segítenek (így a szegényeken is) – a teljes foglalkoztatottságra, a társadalmilag garantált egészségügyi ellátásra, a megfelelő lakásellátásra, valamint a megfelelő családi pótlékok és a hozzájuk kapcsolódó gyermek-segélyező programok együttesére. Ezek lépnének az olyan speciális, *célzott*, kifejezetten a szegények számára kidolgozott jóléti programok helyébe, mint a közmunkák, a Medicaid, a szociális lakás és más olyan jóléti programok, amelyek gazdaságilag hatékonyak lehetnek bár, de majdnem mindig stigmatizálják igénybevevőiket, és politikailag népszerűtlenek (Schorr, 1986). Néhány speciális programra, amelyek pénzsegélyt nyújtanak a szegényeknek, biztos szükség lesz mindaddig, amíg a teljes foglalkoztatás meg nem valósul, de a munkanélküliség elleni biztosítás, a kiszélesített társadalombiztosítás, adólevonási lehetőségek és más „negatív” jövedelemadók többet érhetnek, mint a politikailag népszerűtlen jóléti programok. Megmaradhatnak persze olyan szolgáltatások is, amelyek csak a szegényeket célozzák meg, politikailag mégis elfogadhatónak tűnnek, ezek főleg a gyerekekre és az időskorúakra vonatkoznak (Greenstein, 1991).

Mindazonáltal, figyelembe véve az uralkodó amerikai politikai kultúrát, a szegénység kiküszöbölésének legcélszerűbb útja a teljes foglalkoztatást biztosító (és a legkevesebb közvetlen állami beavatkozást igénylő) gazdasági fejlődésen át vezet. Ezt az utat végigjárva kecmeregtek ki a 19. század végén, a 20. század elején Európából bevándorolt ágrólszakadtak is (akiket megérkezésükkor gyanakodva figyeltek) a szegénységből és az érdemtelenységből.¹⁶ Hogy ez a képlet mennyire alkalmazható a mai, globális, posztindusztriális gazdaság feltételei között, legalábbis kétséges. Következésképp manapság jóval fontosabb, mint a korábbi időszakokban volt, hogy politikailag életképes egyszersmind hatékony kormányzati stratégiákat találjunk egy szegénység-ellenes politika számára.

Fordította Léderer Pál

Jegyzetek

1. Az amerikai „liberalizmus” az európai szociáldemokrata illetve szociálliberális pozíciókhoz áll közel.

2. Mindazonáltal más okok is munkálkodhatnak, hiszen a szegények többsége távol tartja magát az efféle viselkedésmódoktól.

3. Myrdal az elnevezést a svédből kölcsönözte, ahol, a 19. századtól August Strindberg s más svéd írók az „underklass” terminust az „alsóbb néposztályok” megjelölésére használták. Igaz, Myrdal a kifejezésnek új, speciálisabb jelentést adott, s ezzel új életet is kölcsönzött neki.

4. A viselkedés-eredeztetésű definíciók részletes leírásához és a bennük rejlő veszélyekre rávilágító kritikához lásd Gans, 1991. 21. fejezet.

5. Másik, talán még fontosabb ok, hogy a kifejezés a fenyegetés hangulatával terhes; a szegények fenyegetik a gazdaságot, hisz segélytől függőségük miatt nem egyebek a jóléti államra nehezéző teherként; mint bűnözők, fenyegetik a biztonságot; végül fenyegető veszélyt jelent létük az erkölcsi világrendre is, hiszen azokat a normákat sértik meg, amelyekre a társadalmi rendet véljük felépülni.

6. Bár széles körben elterjedt ismereteink vannak a szegénység (hasonlóképpen a bű-

nözés, a deviancia, a társadalmi patológia) gazdasági okairól, s ezeknek az ismereteknek elvileg csökkentiük kellene a szegénység-függő viselkedésekre adott moralizáló magyarázatok vonzerejét, e magyarázatok részben éppen azért maradnak mégis népszerűek, mert a funkcióknak, melyeket az „érdemtelen szegénység” gondolatköre ellát, egy sor előnyös hozadéka van.

7. Adott esetben lehet, hogy az általam felsorolt funkciókkal a társadalom valamely érdekcsoportja szándékoltan él, ugyanakkor mások számára ez sem nem szándékolt, sem nem tudatosodott. Ez érdekes fogalmi változattal bővíti Merton híres dichotómiáját (s egyben érdekes empirikus kérdéseket vet fel).

8. Annak a tanulmánynak az is célja volt, hogy bemutassa: a funkcionális elemzés igenis eljuthat liberális vagy radikális végkövetkeztetésekhez, s ezzel megcáfolja azt a vádat, melyet a 60-as években folyton felhoztak a funkcionalizmussal szemben, hogy tudniillik lényegéből következően konzervatív, s a társadalmi status quo fenntartásában érdekelt. Nem az én elemzésem volt az első, amely szembefordult a konzervatív nézetekkel. E tisztesség Arland Weekset illeti meg (Weeks, 1917). Az ő tanulmánya, amely – akárcsak az enyém – az *American Journal of Sociology*-ban jelent meg, ironikus hangvételtől volt (Egy konzervatív vélekedései a szegénységről címmel jelent meg), az én tanulmányom nem áttételesen, hanem „egyenest” volt kritikai.

9. Itt és a továbbiakban a kifejezés kényelmi szempontú rövidítésnek tekintendő, amely nem tér ki a dologban mindig benne rejlő címkézési folyamatra, de mindig abban a teljesebb formában értendő: a szegények, akiket a nem-szegények érdemtelenként bélyegeznek meg.

10. Némileg eltérő „száműzetési” funkció érvényesül a kábítószeresekkel és bűnözőkkel kapcsolatban, akik – félve a rendőrségi bejelentéstől – nem mernek panaszaiikkal kórházi kezelésre jelentkezni. Ezzel csökkentik az e szolgáltatásokra (valamint az ezek fenntartására szolgáló közösségi pénzalapokra) fordítandó költségeket.

11. A „legalsó osztály” viselkedés-szemléletű definíciói szinte kivétel nélkül valamennyi szegényt, aki kábítószerrel szed illetve részt vesz a kábítószer-kereskedelemben, az érdemtelen kategóriába sorolják. Ugyanezt teszik a kereskedelemben részt vevő nem-szegényekkel, de a nem-szegény drogosokat már nem sorolják ebbe a kategóriába; ezeket nagyon ritkán tartóztatják le, s szociálisan épp oly láthatatlanok, mint azok, akik az ételmeiszoroltba mennek be vásárolni.

12. Egyes társadalomtudósok véleménye szerint a szociológiában (és főleg a közgazdaságtanban) egész iparága van már az „underclass” tanulmányozásának. Ha ez tényleg így van, úgy e tanulmány szerzője részmunkaidős bedolgozója ennek az iparágknak.

13. A tényleges ok, amely magyarázatul szolgál arra, hogy mily kevés is történik, persze a szegények politikai erőtlensége, s ebből következő képtelenségük arra, hogy kiköveteljék a kormánytól az általuk igénybevett szolgáltatások színvonalának emelését. Ugyanakkor el kell ismerni, hogy mivel a kormánytól a hatalomból nem részesülők érdekképviselője is elváratik, passzivitásának magyarázatához csupán ez nem elégséges.

14. Talán nem véletlen, hogy jó két évtizede létezik egy szövetségi program a teljes családok segélyezésére (AFDC-UP), de nem sikerült számottevő létszámú családon segítenie.

15. A marxi „lumpenproletariátus” pejoratív fogalmát az amerikai baloldal java része elutasítja.

16. Sokaknak közülük, persze, ez nem sikerült. A többiek, illetve a leszármazottak sikere az első majd a második világháborút követő gazdasági expanzióknak volt köszönhető.

Hivatkozások

- Brunt, R. A.: *Social Conflicts in the Roman Republic*. New York, Norton, 1971.
 Erikson, K. T.: *Wayward Puritans: A Study in the Sociology of Deviance*. New York, Wiley & Sons, 1966.

- Gans, H. J.: „The positive functions of poverty”. *American Journal of Sociology*, vol. 78, 1972/2.
- Gans, H. J.: *People, Plans and Policies: Essays on Poverty, Racism and Other National Urban Problems*. New York, Columbia University Press – Russel Sage Foundation, 1991.
- Greenstein, R.: Universal and targeted approaches to relieving poverty: An alternate view. In: Jencks, C.–Peterson, P. E. (szerk.): *The Urban Underclass*. Washington, Brookings Institutions, 1991.
- Harris, R.: „Blacks feel brunt of drug war”. *Los Angeles Times*, 1990, április 22.
- Kirschenman J. és Neckerman, K. M.: „We'd love to hire them, but...”: the meaning of race for employers. In: Jencks, C.–Peterson, P. E. (szerk.): id. mű.
- Merton, R. K.: Manifest and latent functions. In: Merton, R. K.: *Social Theory and Social Structure: Toward the Codification of Theory and Research*. Glencoe, The Free Press, 1949.
- Murray, Ch. A.: *Losing Ground: American Social Policy, 1950–1980*. New York, Basic Books, 1984.
- Myrdal, G.: *Challenge to Affluence*. New York, Pantheon Books, 1962.
- Oxford English Dictionary*. New York, Oxford University Press, 2. kiadás, 1989.
- Piven, F. F. és Cloward, R. A.: *Why Americans Don't Vote*. New York, Pantheon Books, 1988.
- Sawhill, I.: „The underclass: an overview”. *Public Interest*. 1989/96.
- Schorr, A.: *Common Decency: Domestic Policies After Reagan*. New Haven, Yale University Press, 1986.
- Webb, S. és Webb, B.: *English Poor Law History. Part I. The Old Poor Law*. Hamden, Shoestring Press, 1963.
- Weeks, A. D.: „A conservative's view of poverty”. *American Journal of Sociology*, 1917.
- Wilson, W. J.: *The Truly Disadvantaged: The Inner City, The Underclass and Public Policy*. Chicago, University of Chicago Press, 1987.

HOLMI

1992. Július

A tartalomból

Petri György	Kívül; Kis éji zene
Rakovszky Zsuzsa	Egy nő a kórteremből
Tandori Dezső	Lelkem újra, Párizs... Kínézel az ablakon éjten... Évmilliók, régóta... „Minden eltűnendők...” Átkelvén sehová...
Kántor Péter	Emlék
Granasztói Szilvia	Kemény Henrik népligeti bábszínháza
Eörsi István	Időm Gombrowiczsal VIII.